

EINAR G. PÉTURSSON

EINN ATBURÐUR OG LEIÐSLA UM ÓDÁINSAKUR

leiðsla Drycthelms eða CI. æventýri í safni Gerings

I

FYRIR heilli öld eða þar um bil var mikill áhugi á fornum norrænum kirkjulegum bókmenntum. Síðan var þeim um hríð lítið sinnt, en nú síðustu tvo áratugina hefur áhugi á þeim aftur farið vaxandi, enda virðast menn hafa gert sér ljósari grein fyrir því en áður, að kirkjan var sterkt afl í þjóðlífi fyrri tíma. Ein grein þessara fornu bókmennta, sem verulega var sinnt á öldinni sem leið, eru svokölluð æventýri. Það ber að hafa í huga, að orðið er ekki notað í nútímamerkingu, sem er frá því um 1860, heldur í hinni fornu merkingu, sem var saga með siðbætandi innihaldi og trúarlegum boðskap, oft ásamt útlekkingu; en er boðskapurinn bliknar er lítill munur á þessum sögum og öðrum smásögum.

Grundvallarútgáfa þessara sagna er nærri heillar aldar gömul,¹ en á seinustu árum hafa verið gefnar út allmargar viðbætur og leiðréttingar.²

¹ *Íslendzk æventýri. Isländische legenden, novellen und märchen.* Herausgegeben von Hugo Gering. Halle a. S. 1882–1883. I–II. Skrá um ritdóma er að finna í *Arkiv for nordisk filologi*. 1. 1883. 358 og 3. 1886. 262, 265.

² Af útgáfum eru þessar helstar: *Leit eg suður til landa. Æventýri og helgisögur frá miðöldum.* Einar Ól. Sveinsson tók saman. Rv. 1944. xxiv, 304 s. Þetta er alþýðuútgáfa og endurprentun úr æventýrum Gerings og fleiri ritum af líku tæi. Hér er Jónatas æventýri prentað í fyrsta sinn. Einnig er bætt inn í C. æventýri broti, sem Pálmi Pálsson lét prenta í ritdómi í *Nordisk tidsskrift for filologi*. Ny række. VII. Kbh. 1885–1887. 60–61. *Alkuin de virtutibus et vitiis i norsk-islandsk overlevering og udvidelser til Jonsbogens kapitel om domme.* Udgivet ved Ole Widding. Kbh. 1960. (2), 154 s. (Ed. Arn. A. 4.) Á s. 146–147 eru prentuð þrjú æventýri í fyrsta sinn, en 1. er 5. í Miðaldaæventýrum. Alfred Jakobsen. Er kap. 1–5 í del X av *Karlamagnus saga* lánt fra en samling *æfintýr? (Maal og Minne.* 1959. 103–116.) Alfred Jakobsen. Noen tillegg til 'Íslendzk æventýri'. (*Maal og Minne.* 1960. 27–47.) Alfred Jakobsen. Et bruddstykke av en Mariaslegende. (*Opuscula. I. Bibl. Arn. XX.* Kbh. 1960. 267–270.) Þessar þrjár greinar Jakobsens eru prentun á 7 æventýrum á torlæsilegum síðum í AM 657 a–b, 4to. Jonna Louis-Jensen. Nogle æventýri. (*Opuscula. V. Bibl. Arn. XXXI.* Kbh. 1975. 263–277.) Betri prentun á þremur seinustu sögunum í útgáfu Jakobsens í Maal og

Þótt þau skrif bæti allmiklu við þekkingu vora á þessari bókmennta-grein, er meira verk óunnið en þegar er unnið. Sögur af þessu tæi eru mjög víða í handritum, og fyrir kemur að gamlar sögur leynast í ungum handritum. Nánari athugun á handritum á eftir að leiða ýmislegt í ljós, en sú könnun er erfið, því að skráning þessara ævintýra er víða ófullkomin. Einnig var haldið áfram að þýða slíkar sögur langt fram yfir siðaskipti, en það efni er mjög lítið kannað.³ Út af þessum sögum ortu menn rímur og kvæði og væri ærið örðugt að hafa upp á öllu slíku.

Hér verður gerð grein fyrir handritinu AM 200, 8vo og eftir því prentað CI. æventýri í safni Gerings, svo langt sem handritið nær, en það hefur ekki verið notað fyrr. Einnig verður gerð stutt grein fyrir AM 657 a–b, 4to og endurprentað niðurlag sama ævintýris eftir því, en Gering þekkti aðeins það handrit. Síðan verður gerð grein fyrir latneskum heimildum þessa ævintýris og latneskur texti prentaður neðanmáls við íslensku textana. Á eftir prentuninni er í stuttu máli fjallað um leiðslubókmenntir, og að lokum er rætt um orðið ódáinsakur og staði með því nafni.

II. AM 200, 8vo

Í handritinu AM 200, 8vo er á bl. 125r15–127v meginhluti CI. æventýris í útgáfu Gerings, en þó vantar sem svarar 14 línur aftan af

Minne. 1960. Peter A. Jorgensen. Ten Icelandic exempla and their Middle English source. (*Opuscula. IV. Bibl. Arn. XXX. Kbh. 1970. 177–207.*) Þessar sögur voru áður óprentaðar. *Miðaldaævintýri þýdd úr ensku.* Einar G. Pétursson bjó til prentunar. Rv. 1976. cxx, 110 s. Hér eru alls prentuð 34 ensk ævintýri, voru 13 þar af áður óprentuð og 3 að auki áður aðeins kunn í brotum. Peter Springborg. Von einem Bauernsohn am Königshofe. (*Opuscula. IV. Bibl. Arn. XXX. Kbh. 1970. 67–79.*) Brot af áður óprentuðu ævintýri. Peter A. Jorgensen. Four æventýri. (*Opuscula. V. Bibl. Arn. XXXI. Kbh. 1975. 295–328.*) Nýir textar af LXXXV. og XLII. ævintýri hjá Gering, heill texti af sögunni um ábótann og fóstura hans, sem Jakobsen gaf út 1960 og eitt áður óprentað ævintýri. Davíð Erlingsson. Saga um Callinius sýslumann. Lausamálstexti og rímur. (*Gripla. II. Rv. 1977. 79–120.*) Hér er XLVIII. saga í útgáfu Gerings prentuð eftir öðru og stundum betra handriti. Hér verður ekki reynt að gera grein fyrir ritgerðum um íslensk ævintýri.

³ Einar Ól. Sveinsson. *Verzeichnis isländischer Märchenvarianten.* Helsinki 1929. Ixviii. (FF Communications 83.) Hér eru nefnd fáein handrit af slíkum sögum. Sjá einnig: Vésteinn Ólason. Alvara í gamni og íslensk fornkvæði. (*Opuscula. V. Bibl. Arn. XXXI. Kbh. 1975. 278–290.*) Jón Helgason. Stigamannskvæði. (Sama rit. 329–334.) *Gamall kveðskapur.* Jón Helgason bjó til prentunar. Kbh. 1979.

textanum ef miðað er við útgáfu hans. Verður nú gerð grein fyrir þessu handriti, fyrst uppruna og skrifara, en síðan innihaldi og stafsetningu. Fremst í handritið er festur miði (seðill a) með hendi Árna Magnússonar, er á stendur: 'Magnusar Einarssonar á Reykium i Òlvese.' Þar aftan við er seðill b, sem á stendur: 'Libri possessor Haldan Jonson eghd volente deo, humilis levabor.' Stafirnir 'eghd' merkja ugglaust eigin hendi. Á öftustu blaðsíðu handritsins standa nöfnin Anna Einarsdóttir og Magnús Einarsson, en framan á sama blaði er: 'Tíundagjörð til Reikia kyrkiu', skrifuð með rithendi sem er ekki annars staðar á bókinni; þetta blað er greinilega límt við bókina eftir að hún var bundin. Innan á fremra spjaldi stendur með hendi Kálunds: '186 bl. (+ sedlerne a-c)'. Seðlarnir a-b eru límdir fremst, en seðill c er fyrrnefnd tíundagjörð, sem hefur sennilegast legið lengi laus með handritinu, því að á alla þrjá seðlana er skrifað númer handritsins. Þetta fólk sem nefnt er hér að ofan er allt saman vel kunnugt. Hálfðan Jónsson er örugglega Hálfðan lögréttumaður Jónsson á Reykjum í Ölfusi (1659–1707). Kona hans hét Anna Einarsdóttir og giftist hún síðar Magnúsi Einarssyni á Reykjum.

Handritið er nú í bandi frá því seint á 19. öld, en til er eldra band sem hefur verið utan um handritið í upphafi. Hefur það verið með tveimur koparspennum, en neðri spennuna vantar nú. Á efri spennuna er grafið nafnið Haldan. Á aftara spjaldi handritsins eru tvær koparplötur til að festa spennurnar á. Á neðri plötuna er grafið 16, en á þá efri 92, og hefur handritið því líklegast upphaflega verið bundið árið 1692.

Tíundagjörðin nefnir tólf bæi og jafnmarga menn. Þegar hún er borin saman við Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns sést, að af þessum tólf mönnum eru allir nefndir sem ábúendur í Jarðabókinni nema einn, Snorri í Reykjakoti, sem ekki er heldur nefndur á þeim bæ í Manntalinu 1703. Jarðabókin yfir Ölves er ekki öll frá sama tíma, heldur er hluti af henni frá 1706 og annar frá 1708. Fimm jarðir í tíundagjörðinni eru skráðar í Jarðabókina fyrra árið, en hinar sjö seinna árið, og er Reykjakot í fyrri flokknum. Snorri þessi hefur því sennilega flust að Reykjakoti eftir að Jarðabókin var gerð. Það styrkist einnig við það, að hinu megin á blaðinu, sem skráin er á, eru nöfn Önnu og seinni manns hennar Magnúsar, sem hún hefur gift eftir lát Hálfðanar 1707. Af þessu er ljóst, að Árni hefur fengið handritið eftir 1707 og e. t. v. fáeinum árum síðar.

Handritið er með tveimur rithöndum og er hönd Hálfðanar á eftirtöldum síðum: 1r–48r, 77v–78r, 102r16–102v, 112v–129v, 135r–186r. Hina rithöndina þekki ég ekki og hef ekki reynt að finna skrifarann. Á 171r er dagsetningin 14. nóv. 1689 og er það í samræmi við ártalið 1692, sem var á bandi handritsins eins og fyrr gat. Rithönd Hálfðanar er mér kunn af Lýsingu Ölvshrepps¹ í AM 767, 4to og dómasyrpu í ÍB. 531, 8vo, og er sama rithönd á þessum þremur handritum.

Í AM 200, 8vo er margs konar efni, og verður nú stuttlega gerð grein fyrir því. Fremst er uppskrift úr latnesku riti,² sem er öll með hendi Hálfðanar eins og fyrr gat. Í framhaldi af því riti er meginhluti Tíðfordrifs Jóns lærða, en í vantar bæði upphaf og endi og auk þess eru eyður á tveimur stöðum. Eftir Kirknaránsþáttum í Tíðfordrífi, sem eru prentaðir sem XVI. og XVII. æventýri hjá Gering, er í beinu framhaldi: ‘Eirn atburdur og Leidsla vmm Ódajnz akur’, en það er CI. æventýri hjá Gering og verður gert hér að umtalsefni, en endi vantar sem fyrr gat. Á næsta blaði 128r–v og 129r er XXVII. saga hjá Gering: ‘Af ábóta er kvalðiz í brunni.’ Hefst textinn í 17. línu útgáfunnar *formanni* og nær til loka. Aftur á móti virðast aðrir lærdómar dregnir af sögunni, en ætla má að til hafi verið ætlast í upphafi, því að sagan er börnuð svo: ‘Þesse liet skóllann narra sig fra ábóta dæmenu.’

Aftan af CI. æventýri vantar 14 línur og 16 línur framan af XXVII. sögu. Á bl. 127r–128v er skrifaður texti sem svarar til 10–12 prentlína á blaðsíðu miðað við útgáfu Gerings. Eftir því eru líkur á að meira en eitt blað hafi týnst úr handritinu, nema textinn á þessum pörtum ævintýranna hafi verið stytur verulega hér. Í framhaldi af seinna sögu-brotinu er á bl. 129r ‘Vmm fingalpnid’, sem er kafli úr Tíðfordrífi, en

¹ Þorkell Jóhannesson gaf þessa lýsingu út í *Andvara*. 61. 1936. 57–78. Einnig er hún prentuð í *Landnám Ingólfs*. III. Rv. 1937–39. 1–20 og *Árnessýsla. Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmennafélags 1839–1843 og Lýsing Ölfushrepps anno 1703* eftir Hálfðan Jónsson. Svavar Sigmundsson sá um útgáfuna. Rv. 1979. 234–250.

² Titill ritsins í handritinu er: ‘COMPENDIUM | PHYSIOLOGIÆ ELEM-
mentorum | Iohannis Monhemij.’ Hér er sennilega átt við Johann Monhem lækni, sem gaf út í Köln 1542 *Elementorum Physiologiae* . . . Sjá um hann: C. G. Jöcher. *Allgemeines Gelehrten-Lexicon*. III. Leipzig 1751. (Nachdruck Hildesheim 1961.) 615 og *Fortsetzung und Ergänzungen zu C. G. Jöchers allgemeinem Gelehrten-Lexico*. Angefangen von J. C. Adelung . . . fortgesetzt von Heinrich Wilhelm Rotermund. IV. Bremen 1813. (Nachdruck Hildesheim 1961.) 1990.

Samkvæmt handritaskrá Landsbókasafnsins er víska um steina eftir þennan höfund í ÍB. 438, 8vo, en mikill hluti rits þess er hér um ræðir er um það efni.

mikið vantar inn á milli. Þessi tvö ævintýri hafa í þessu handriti verið talin til Tíðfordrifs, sem ekki er gert í öðrum handritum þess. Af öðru efni í 200 er helst að nefna útdrátt úr Annálum Björns Jónssonar á Skarðsá og sagnatíning, auk smærri hluta. Sagnatíningurinn virðist vera þýðingar frá því eftir siðaskipti.

Handritið er á þessum hluta yfirleitt sémilega ljóst, en þó eru á nokkrum stöðum óljósir drættir og broddar, og punktar yfir stöfum eru ekki alltaf ljósir. Um þá er þetta helst að segja (Talan vísar í línu hér).

Sérhljóðið *á* er vanalega táknað með tveimur broddum yfir, t. d.: *á* 2, *lá* 7, *sá* 17, 37, *nálega* 23, en tvisvar koma fyrir *á* sem nú tíðkast: *á* 13, *áttar* 13. Einnig er algengt, einkum í smáorðum, að ritað sé *a*, t. d.: *sa* 12, 23, 48, *hia* 49. Einu sinni kemur fyrir *á* þar sem ekki er von á því: *fágrann* 39.

Sérhljóðið *ó* er oftast táknað með tveimur broddum yfir, t. d.: *óþolannlegur* 22, *ógurlega* 24, *ódaun* 32, *óttá* 35, *liös* 45. Einnig er til, að ritað sé *ó* á nútímavísu, *fór* 7. Einu sinni er *o* tvíritað: *blooma* 40, og einnig er líka aðeins ritað *o*: *þottest* 19, *odaun* 22, *hlíodandi* 41. Fimm sinnum koma fyrir tveir broddar yfir *ó*, þar sem við gætum búist við *o*: *fróst* 15, *fróstenu* 16, *frósted* 17 — en aftur á móti *frosti* 53 — *lógandi* 21, *lóga* 32.

Yfir *u* er alloft sett sérhljóðsmerki og virðist sums staðar, einkum í *u* í *Hustru* 8 og *ur* 16, að sérhljóðsmerkið nálgist mjög brodd yfir staf, þótt ekki sé það aðgreint hér í prentun.

Yfir *y* eru á fjórum stöðum settir punktar, en ekki er það greint hér í prentuninni. Þetta virðist oftast gert til að gera leiðréttingu skrifara gleggri, og er þess því getið í athugasemdum við textann. Þó á það ekki við *eýsur* 22.

Sérhljóðið *ö* er vanalega táknað *ø*, en einnig er til myndin *ó*, t. d.: *mióg* 19, *hórmulega* 30. Líklegast er, að hér sé strikið, sums staðar að minnsta kosti, dregið misjafnlega langt niður.

Í enda orðs er oft erfitt að sjá, hvort *i* eða *j* er skrifað, en vanalega er lesið *i*.

Nefhljóðsmerki er töluvert notað bæði sem stytting fyrir nefhljóða-samstöfur og önnur sambönd: *kirkju* 6, *monnum* 9.

Rétt er að taka fram, að greinamerki, punktar og kommur, eru mjög misgreinileg í handritinu og ekki alltaf ljós.

Ekki eru í handritinu sett strik er orðum er skipt milli lína, og eru þau orð hér í útgáfunni sameinuð að nútíðarvenju, en þessi þrjú dæmi

eru um, að samsett orð lendi á línuskilum, sem gætu annars verið eitt orð: *brad dauður 2, norður áttar 13, vpp vnder 38.*

Sérlegar orðmyndir eru helst: *fiðndunnar 30, odaun (nf.) 22, sbr. ódaun (þgf.) 32.*

III. AM 657 a–b, 4to

Um handritið hefur margt verið skrifað, og er ekki ástæða til að tíunda það hér, en vísað skal til þess, sem þessu máli kemur helst við í nýlegri grein, sem Jonna Louis-Jensen hefur skrifað.¹ Um feril handritsins er það helst vitað, að Árni Magnússon segist hafa fengið það hjá Páli lögmanni Vídalín, en Páll aftur á móti hjá Halldóru Erlendsdóttur (1659–1742); hún var gift Þorsteini Benediktssyni sýslumanni (d. 1697), sem seinast bjó í Bólstaðahlíð. Síðan segir Árni: ‘Mun fyrrum hafa vered kirkiubok þar: því þar er Michaels kirkia.’² Af þessu er ljóst, að handritið hefur að öllum líkindum verið í Húnavatnssýslu og því fjarri Hálfðani er hann skrifaði sitt handrit.

Texti niðurlags þessa ævintýris verður hér prentaður stafrétt eftir bl. 40r í 657, en Gering samræmir stafsetningu í útgáfu sinni. Um bönd og skammstafanir og fleira þess háttar er þetta helst að segja (talan vísar í línu í þessari útgáfu):

er-bandið er alltaf leyst upp *er*, enda er endingin skrifuð svo fullum stöfum í *aller* 6. Þetta band er líka leyst upp *yrr* í orðinu *fyrer* 14, 15, 23, 24, 25. Fullum stöfum er ritað *fyr* 21. Þó er rétt að nefna, að í *giorizst* 27 er þetta merki leyst upp *or*, enda er svo skrifað í orðinu *algiorfer* 31.

Orðið *ei* með striki yfir er leyst upp *eigi* 10, 25, 34. Orðmyndirnar *þeir*, *þeire*, *þeira* eru aldrei ritaðar fullum stöfum, heldur er *ei* alltaf bundið og leyst svo upp, en aldrei *eir*.

Í orðinu *þess* og beygingarmyndum af því er hér ritað *þers*. Hér er vanalega ritað *er*-band, en þó er *r* fullum stöfum í *þersum* 26.

Yfir *y* er vanalega punktur, sem sleppt er í prentun.

Orðið *madr* 33 er skrifað *m* og *ar*-merki yfir línu.

Orðið *med* er skrifað *mz* 4.

¹ Jonna Louis-Jensen. Nogle ævintýri. (*Opuscula*. V. *Bibl. Arn.* XXXI. Kbh. 1975. 263–264 og þar tilvitnuð rit.)

² *Arne Magnussons i AM. 435 A–B, 4to indeholdte håndskriftfortegnelser.* Kbh. 1909. 14.

Orðið *himinríki* er ekki skrifað fullum stöfum, heldur er seinni hlutinn ritaður með *r* og *i* yfir 12, 13, sbr. 32.

Fremri spássía hefur skerst, og hafa hlutar af stöfum og jafnvel heilir stafir fallið burt neðan til á blaðinu. Þetta er það helsta: *uissa* 22, fyrri leggur *u* hefur fallið burt; *re[in]sazst* 26, *i* er alveg horfið, en lítið eitt sést af aftari legg af *n*; *li[f]dogum* 35, *f* er nær alveg horfið. Helle Jensen hefur góðfúslega athugað fyrir mig þessa staði í handritinu ásamt fleirum.

Í orðunum *beartarre* 14 og *linarri* 29 er skrifað *r* með punkti yfir. Það er leyst upp *rr*.

Rétt er að nefna, að vafi getur sums staðar leikið á um brodd yfir staf, þ. e. hvort lesa skuli *i* eða *í*.

IV. SKYLDLEIKI HANDRITANNA

Ekki er auðvelt að greina skyldleika þessara handrita, því að sameiginlegur texti er mjög stuttur eða aðeins rúmar 24 línur. Þess vegna eru minni líkur til að komist verði að ótvíræðum niðurstöðum.

Athyglisvert er að finna í 657 myndina *hugðe* 8, þar sem 200 hefur *hugda* 37. Sama er einnig að segja um *lofsaung* 12 og *lofsøng* 41. Í þessum dæmum er yngra handritið með eldri orðmyndir en gamla handritið. Þótt ekki séu þetta mikilvæg atriði benda þau fremur til, að 200 hafi ekki notað 657 sem beint forrit. Í sömu átt bendir einnig *a* 7, sem í 200 er *af* 36, sem er tvímælalaust betri lesháttur. Vissulega eru einnig dæmi um að 200 hafi örugglega verri leshátt, má þar einkum til nefna *sagdi* 42, þar sem *suaraðe* 13 er óbundið í 657.

Þetta bendir heldur til, að 200 sé ekki skrifað eftir 657, enda var það handrit á Norðurlandi á þessum tíma eins og fyrr sagði. Samband handritanna er að líkindum á þá leið, að 200 sé skrifað eftir handriti, sem hefur um sumt verið upphaflegra en 657. Forrit beggja varðveittra handrita hefur örugglega verið sameiginlegt eftir textanum að dæma, þótt óvíst sé um milliliði milli þess og 200, en þeir gætu verið nokkrir.

Handritið 657 er af Kálund og öðrum talið til miðrar 14. aldar eða seinni hluta aldarinnar, en forrit þess hefur þá verið nokkru eldra. Ekki er hægt að fullyrða neitt um, hvenær þessi saga var þýdd en freistandi er að telja þýðinguna talsvert eldri eða frá því fyrir eða um 1200 eins og þýðingar annarra rita sama höfundar, sjá hér á eftir.

V. HEIMILDIR OG RIT HÖFUNDAR

Fyrstur til að nefna heimildir þessarar sögu var H. Gering, sem í síðara bindi æventýra sinna getur — eftir því sem honum var kunnugt — hliðstæðna og heimilda og þýðir sögurnar oftast einnig á þýsku. Gering telur söguna þýdda úr *Speculum historiale*,¹ en Vincentius Bellovacensis, höfundur þess rits, tók hana úr kirkjusögu Bedu prests.² Eftir Bedu þýddi Gering fyrri part ævintýrisins. Þar nefnist aðalpersónan Drythelm og þess vegna er sagan oft kölluð leiðsla Drythelms. Á nánari heimild benti síðar Karel Vrátný,³ sem taldi söguna þýdda beint úr ritinu *Speculum ecclesiae* eftir Honorius Augustodunensis. Vrátný bar saman texta Bedu og Honoriusar og telur síðarnefnda textann samsvara íslensku sögunni.

Honorius þessi er talinn fæddur um 1080 í Augsburg í Þýskalandi. Hann var nemandi Anselms í Canterbury í Englandi frá því fyrir 1097, en fyrir 1115 fer hann aftur til Þýskalands, þar sem hann lést skömmu eftir 1137.⁴ Rit Honoriusar voru kunn í Noregi og á Íslandi. Svo hefur verið talið, að ein homilía í íslensku hómilíubókinni byggist á riti eftir Honorius, sem nefnist *Gemma animæ*.⁵ I. Kirby telur í riti sínu um biblíuþýðingar, að þetta rit sé notað í Stjórn.⁶ Í norsku hómilíubókinni er eyða, en inn hefur verið skotið í staðinn brotum úr þýðingu úr þessu riti. Einnig eru til úr því brot í öðru handriti.⁷ Ritið *Elucidarius*, sem

¹ H. Gering. *Íslendzk æventýri*. II. 249–252.

² Vincentius Bellovacensis. *Speculum historiale*. Lib. XXIII. cap. cxx–cxxi. Sjá útgáfu í Graz 1965. (Ljósprent af útgáfu frá 1624.) 941. Beda. *Historia ecclesiastica*. Lib. V. cap. xii. Sjá útgáfu í Oxford 1896. (Ljósprent 1969.) I. 303 og II. 294.

³ Karel Vrátný. Zu 'Íslendzk æventyri'. (*Arkiv för nordisk filologi*. 38. 1922. 186–189.)

⁴ Hermann Menhardt. Der Nachlass des Honorius Augustodunensis. (*Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur*. 89. 1958/1959. 67–69.)

⁵ Karel Vrátný. Enthält das Stockholmer Homilienbuch durchweg Übersetzungen? (*Arkiv för nordisk filologi*. 32. 1916. 41.)

⁶ Ian J. Kirby. *Biblical quotation in Old Icelandic-Norwegian religious literature*. II. Rv. 1980. 85.

⁷ *Gamla norsk homiliebok*. Cod. AM 619 4°. Utgjevi . . . ved Gustav Indrebø. Oslo 1931. 160–168. *Messuskýringar*. Utgjevne . . . ved Oluf Kolsrud. Oslo 1952. 1–26. Þar eru bæði handritin prentuð ásamt latneska textanum.

oft hefur verið eignað Honoriusi, var þýtt á norrænt mál fyrir 1200.⁸ Í IV. kafla af Heimslýsingu og helgifræði í Hauksbók hefur verið álitid, að *Imago mundi* eftir Honorius hafi verið notuð ásamt öðru riti.⁹ Í Hauksbók er einnig Elucidarius, sem fyrr var nefndur og í formála er sagt, að við III. kafla af Heimspeki og helgifræði sé hliðstæða m. a. í öðru riti Honoriusar, *Philosophia mundi*.¹⁰ Í elsta hluta Stjórnar er vitnað til *Imago mundi* og *Speculum ecclesiae* (sjá neðar). Storm prentar brot úr sköpunarsögunni eftir AM 238 XIX, fol., sem hann telur úr sömu þýðingu og elsta hluta Stjórnar, en í brotinu er einnig tilvísun í *Imago mundi*.¹¹ Þessi tilvísun í brotinu er sama klausan og sú fyrri af tveimur tilvísunum í Alfræði III til *Imago mundi*.¹² Seinni klausan þar er einnig í syrpu Gottskálks í Glaumbæ, þ. e. Add. 11.242 í British Museum.¹³ Útgefandi Alfræði II getur hliðstæðna hjá Honoriusi í at-hugagreinum við textann og er þar oftast átt við túttnefnt rit.¹⁴ Í Kirjalax sögu er á tveimur stöðum vitnað í *Imago mundi*, en sú tilvísun hefur ekki fundist. Ef þetta er uppspuni frá rótum, kemur hér að minnsta kosti fram það orð, sem farið hefur af ritinu.¹⁵ Eiríkur Magnússon segir í lýsingu sinni á handriti sem þá var í einkaeign á Englandi, að þar hafi verið útdráttur úr *Sacramentarium* eftir Honorius. Þar segir einnig, að í sama handriti sé *Imago mundi* notuð, en þó varla beint.¹⁶

⁸ *Manuscripta Islandica*. Edited by Jón Helgason. Vol. 4. AM 674 a, 4to. Kbh. 1957. v–xxxiii.

⁹ *Hauksbók*. [Um útgáfuna sáu Finnur Jónsson og Eiríkur Jónsson.] Kbh. 1892–96. cxvi, 153.

¹⁰ Sama rit. cxxiii, 180.

¹¹ Gustav Storm. De norsk-islandske Bibeloversættelser fra 13de og 14de Aarhundrede og Biskop Brandr Jónsson. (*Arkiv for nordisk filologi*. 3. 1886. 248–49.) Í 7. línu á s. 249 eru þessar prentvillur: (S. 348 og 385) lesist (S. 384 . . .); (S. 385) lesist (S. 585).

¹² *Alfræði íslenzk*. III. Udgivet . . . ved Kr. Kålund. Kbh. 1917–18. 75, 98.

¹³ Jón Þorkelsson. Islandske håndskrifter i England og Skotland. (*Arkiv for nordisk filologi*. 8. 1892. 226.)

¹⁴ *Alfræði íslenzk*. II. Udgivet . . . ved N. Beckman og Kr. Kålund. Kbh. 1914–16. 33, 39, 60, 62, 75, 86, 119, 181.

¹⁵ *Kirjalax saga*. Udg. . . ved Kr. Kålund. Kbh. 1917. 13, 63. Kr. Kålund. Kirjalax sagas kilder. (*Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie*. 1917. 9–10.)

¹⁶ Eiríkur Magnússon. Codex Lindesianus. (*Arkiv for nordisk filologi*. 13. 1897. 8–9.) Þetta handrit er nú Icelandic MS. No. 1 í Manchester, en var áður AM 469, 12mo.

Í Ólafs sögu Tryggvasonar enni mestu er vitnað í *Imago mundi*,¹⁷ en er í raun og veru annað rit Honoriusar, *Summa totius de omnimodo historia*. Ekki hef ég annars staðar en í Ólafs sögu gert samanburð á ritum á norrænu máli og ritum Honoriusar í leit að þýðingum, heldur farið eftir eldri rannsóknum. Leit gæti trúlega leitt eitt og annað í ljós, enda hafa þessi rit eflaust verið notuð víðar en þau eru nefnd. Predikanasafnið *Speculum ecclesiae*, sem er heimild þessa ævintýris, var þekkt í Noregi. Brot á latínu úr því riti skrifuð á 12. öld eru í norska ríkisskjalasafninu, og eru þau komin úr nágrenni Stafangurs.¹⁸ Í norsku hómilíubókinni var þetta rit Honoriusar notað en ekki sem bein heimild: 'Men de to skriftene er nær beslektet, og den felles kilden for de to kan ikke være langt unna. Se nr. 14, 18, 23, 26 o. fl.'¹⁹

Af þessari upptalningu, sem fráleitt er tæmandi, er ljóst, að Honorius og rit hans hafa verið vel þekkt hér á landi og í Noregi.

Í fyrstnefndri grein eftir Vrátný telur hann, fyrir utan CI. sögu, XLVI. æventýri vera þýtt beint eftir sama riti Honoriusar og XLV. æventýri þýtt eftir náskyldum texta, en þó varla beint eftir Honoriusi.

Hér verður ekki farið út í nákvæman samanburð á íslenska og latneska textanum af CI. sögu, en þó verða taldir upp þeir staðir, sem annar textinn hefur fram yfir hinn og fyrst gerð grein fyrir aukaefni latneska textans: 7 *fratribus*; 10–11 *infinಿತe longitudinis*; 14–16 *de cujus—esse.*; 36–37 *de cujus—relatum.*; 51–53 *Cujus—veniunt.*; 54–55 *Cujus—lucidus.*; 57–60 *Igitur—vidit (I Cor. II)*. Eins og sjá má eru þessar úrfellingar fremur litlar og sú síðasta, niðurlagið, þarf ekki að hafa verið í forriti þýðingarinnar.

Hér verða á sama máta taldir upp þeir staðir, sem íslenski textinn virðist hafa fram yfir þann latneska. Í fyrstu fjórum dæmunum er eðlilega miðað við 200, en í þremur næstu dæmunum er fyrst textinn eftir 657, en seinni textinn er eftir 200, og seinasta dæmið er auðvitað úr 657: 11 *allann—tyma.*; 11 *þa—andadur*; 24 *eg—seigia*; 27–28 og *ei—J fara*; 33–34 og *J þeirre minne hrædslu* 4–5 *Enn ek—*

¹⁷ *Ólafs saga Tryggvasonar en mesta*. I. Udgivet af Ólafur Halldórsson. Kbh. 1958. 158. (Ed. Arn. A. 1.). J.-P. Migne. *Patrologia latina*. Tomus CLXXII. Paris 1854. 193 C.

¹⁸ Lilli Gjerløw. *Adoratio crucis*. Oslo 1961. 106. Höfundur hefur tjáð mér bréflaga, að dálkatal sé þar rangt í stað 958 skuli standa 938.

¹⁹ *Gammelnorsk homiliebok*. Innledning og kommentarer ved Erik Gunnes. Oslo 1971. 15, sjá einnig 169, 170, 171, 173, 177, 179.

suipan; 46–47 ad mig—fagnad 17 at mik—fagnaðe; 54 er—kvol 23 ÷; 35 ok—atburdr. Ekki er heldur hægt að segja, að þessar breytingar séu stórvægilegar. Önnur frávik í texta verða ekki rakin hér, en þar af er helst að nefna að röð orða og setninga er oft dálítið frábrugðin sem vænta má, enda fylgir þýðingin frumtextanum ekki mjög nákvæmlega. Vrátný nefnir rangar þýðingar á þremur stöðum í þessari sögu, og til viðbótar er rétt að nefna, að í 27. línu latneska textans stendur *immergebant*, þar sem merking krefst *emergabant*. Rétt er að minnst þess, að hér er ekki prentaður sá texti, sem þýtt var eftir. Vísindaleg útgáfa með orðamun er ekki til á *Speculum ecclesiae* og útgáfan í *Patrologia latina* notar óheilt handrit eftir vondan skrifara.²⁰

Nú verða allir þrír textarnir prentaðir. Um latneska textann er það að segja, að hann er stafréttur eftir prentuninni,²¹ nema sleppt er blaðsíðutali í handriti.

²⁰ Johann Kelle. Untersuchungen über das *Speculum ecclesiae* des Honorius und die *Libri deflorationum* des Abtes Werner. (*Sitzungsberichte der philologisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*. 145. Band. VIII. Abhandlung. Wien 1903. 1.)

²¹ J.-P. Migne. *Patrologia latina*. Tomus CLXXII. Paris 1854. 897–898.

Eirn atburdur og Leidsla vmm Ódajnz akur

Eirn audugur madur miog syndugur, vard brad daudur á einum afttne |
 til hanz Salusøngva, safnadest margur madur þangad, og vøktu alla |
 nottena yfer hønnum, með bænum og otta. Snemma vmm morgunenn |
 5 h(v)erfur sálenn afttur til syns lykama, aller þeir er vjd voru, undrud- |
 ust miøg, hann rann þegar sem skiotast til kirkju og fiell til bænar, og |
 lá framm vmm midjann dag, eftter fór hann heim, og skiftti allre eygu |
 sinne J þria stadi, eirn partenn fieck hann sinne Hustru, annann fieck

200
125r

125v

7 eygu] eý leiðr. úr e-u öðru. 20 styga] ý leiðr. úr e-u öðru. 25 leiddoge] g

Quidam genere et opibus præditus obiit, cujus exequiis frequens propinquorum turba et lugens familia tota nocte interfuit, sed primo diluculo defunctus ad corpus rediit. Cuncti qui affuerunt in stuporem et admirationem conversi fugerunt. Ille vero concitus ad ecclesiam
 5 cucurrit, usque ad mediam fere diem in oratione procubuit. Ille reversus cunctam substantiam in tria divisit, unam partem uxori et filiis dedit,

hann fatækum monnum, þann þridja gaf hann til Clausturs, og þar varð 200
 10 hann sialfur Mukur. Brædurner spurdu eftter huar hann hefði vered
 allann þann tyma. hann svaradi þeim. þa eg var andadur kom ad mier
 hvitklæddur madur og sa leiddi mig, og so sem vid höfðum leinge farid,
 til nordur áttar, varð á vinstre hönd | fyrer ockur dalur so breidur ad 126r
 varla gat yfer sied, enn dyftt hannz vissa eg ei, øðru meigenn var elldur
 15 brennandi, enn øðru meigenn reigennlegt fróst, enn J huorutveggia part
 voru ander Syndugra manna, huorjar Jmest voru sendar ur fróstenu J
 Ell denn eda ur Ell denu(m) J frósted, sem eg sá þessa hluti. þa hugda
 eg ecki annad enn þad være, sialft helviti, og er hann leiddi mig leingra
 tok, ad sortna vegurenn of miög, þottest eg vita, ad vid mundum nidur
 20 styga, til hinna hrædilegustu hluta, og framm fyrer ockur syndest eirn
 hrædilegur pittur, af huorjum og hannz lógandi munnum vppgusu
 ofurlegar eysur, enn adra stund svaladi þeim nidur, óþolannlegur odaun,
 varp vpp af þessum ofne sa sem | allar alfur fyllti nálega og sem eg sa 126v
 þessa ógurlega syn varð eg hræddare enn fra meigi seigia, og þa hvarf
 25 mier minn leidtoge enn eg stod eftter á backanum eirnsamann, þa varð
 eg ógurlega hræddur, og vissa eg ei huad eg skyllði til giöra, edur huórt

---

leiðr. úr l. 33 svipan] í griporðinu eða öðru nafni boða á 126v er s tvíritað.

---

unam pauperibus distribuit, unam fratribus in monasterio contulit in
 quo se monachum fecit. Sciscitantibus quid viderit hoc retulit: « Veste
 et facie lucidus erat qui me ducebat. Euntibus nobis ad plagam aqui-
 10 lonis erat a læva vallis immensæ profunditatis, nimie latitudinis, in-
 finitæ longitudinis, cujus unum latus maximo incendio æstuabat, aliud
 horribili frigore congelabat. In utraque parte animæ pœnis deficiebant,
 quæ nunc de igne in frigus, nunc de gelu in flammam resiliebant. Hoc
 viso cogitare cœpi hoc infernum esse, de cujus ineffabilibus pœnis me
 15 sæpius contigit audire. Ductor autem meus respondit cogitationi meæ
 dicens hoc infernum non esse. Ultra nobis progredientibus cœperunt
 omnia ante nos obscurari, et nos per tetras tenebras quasi descendendo
 ad ulteriora dilabi. Et ecce magnus puteus ante nos apparuit qui sul-
 phurea volumina de flammivomo ore evomuit et rursus eadem retracta
 20 absorbuat. Intolerabilis etiam fetor de illa fornace ascendebat qui omnia
 in circuitu replebat. Tunc repente ductor meus disparuit et me in hoc
 horrido spectaculo solum statuit. Cumque ibi pavidus ac tremens
 stare, et quo gressum verterem vel quis finis expectaret ignorarem,

eg skyldi vykja minne gøngu, edur huorn enda þetta skyldi hafa, og
 ei huxadi eg annad enn eg mundi þar ofann J fara, heyrda eg nærre
 mier hörnulegt kall andanna edur salnanna, huorjar þar voru so
 30 hörnulega dregnar af Diöflunum enn fiöndunnar spottandi hrundu
 þeim ofann J Viti, Enn þeir ohrejnu andar köfudu vpp af vnderdiupenu
 vtblasandi af nósum og munne brennanda elldi óðaun og löga og ætludu
 ad samre | svipan mig ad taka med elldlegum *tøngum, og J þeirre
 minne hrædslu kom leidtogi minn, enn þeir hrucku aller nidur J pittenn
 35 undann, med grimmre röddu, og þegar tok af mier allann ótta, og af
 þeim hinum vesta stad, var eg leiddur og grimmum myrkrum af
 þeirre nordur alfu, til þess er eg sá liós og so hafann mur ad eg hugda
 hann mundi taka vpp vnder himenenn, og þa sá eg vydann vøll og

tøngum] leiðr. fyrir tønnum, sbr. latneska textann. 38 taka] t leiðr. úr h. 40

[hor]molega dregnar af dioflunum. En fiandrner spottande hrundu
 þeim nidr i heluítí. Enn hiner suortuzstu andar. kofuðu vpp af vnder-
 diupinu. vtblásande af nosum ok munní daun brennanda elldz ok
 5 étluðu at taka mik med elldlegum tonnum. Enn ek vard reddarre en
 fra megí segia. J þersarre suipan kom mínú leidtogi. enn þeir rukku
 aller níðr i pyttinn med grimmri rautan. ok þegar tok af mer allan ótta.
 ok af þeim hinum versta stað ok grimmum myrkrum var ek leiddr. a
 þeire nordrhælfu. þar til er ek sa lios ok sua hæfan mur at ek hugðe vpp
 10 mundu taka vnder himín. ok þa sa ek fagran voll sua mikinn ok viðan
 at ek mátti eigi vt yfer sea. hlaðinn med allrí vnadsemd. bíart(an) af

4 tonnum svo í báðum hdr., réttara væri tongum, sbr. hina textana.

subito post me miserabilis clamor exoritur, ubi turba animarum trahitur
 25 a dæmonibus; animæ scilicet flebiliter ejulantes, dæmones crudeliter
 insultantes, et eas in illud baratrum cum chachinno præcipitantes.
 Interea teterrimi spiritus ab illo abyssu inmergebant, putidum ignem
 de ore et naribus efflantes, igneis forcipibus me capere quærebant; sed
 mox, ductore meo adveniente, in eundem puteum cum diro mugitu se
 30 præcipites dabant. Qui statim me timore et tenebris exemptum in
 serenam lucem orientalis plagæ duxit, ubi ante nos alius murus nullum
 introitum habens ad cælum usque surrexit. Quo cum pervenissemus,
 erat campus lætissimus, omni amœnitate conspicuus, præ diei luce

fágrann so mikenn, ad eg matti ei vtyfer síá, hladenn med alla vnað- 200
 40 semnd, af sætleik JImandi blooma J huorre er gløddust skynandi
 sveiter hliodandi sætann lofsøng so ad eg huxadi ad þetta mundi vera
 sialft himnarijke sagdi hann leidtoge minn huxun minne, ecke er þetta |
 himnaryke svaradi hann. Enn ad vmmlydnum þeim hinum føgru stød- 127v
 um birstest fyrer ockur micklu biartare stadur, enn fra meigi seigia
 45 þeirre dyrd er þar var og so miked liós vard fyrer ockur, ad það sigradi
 alla þa byrtu, er vid höfðum ádur sied, so mikell sætleikur var þar ad
 mig fillte allann med sætleik og fagnad, þar sungu Helgar sveiter, med
 allskyns streingleikum, og sem lydenn var þesse dyrd, og allur sa
 fagnadur er eg sa þotti mier hann litell hia þessum, enn er eg hugði
 50 best til ad ganga Jnn J þennann háleitann føgnaud veik leidtogi minn
 afttur, til þeirra fagra stada mig ad spirjandi. veistu huad þeir hluter

er] leiðr. úr ey. 44 fyrer] legg vantar niður úr ý. 50 leidtogi] g leiðr. úr h.

sètleik ilmberande bloma i huerium er glodduz skinande sueiter. liod- 657
 annde sètan lofsaung. ok þat hugsade ek at þetta vère hímínriki. Leid-
 togi minn suaraðe hugsan minni. Ekki er þetta himinriki. sua sem við
 vmlidum. þa hina fogru staðe. birtízt fyrer okkr mycklu beartarre staðr
 15 enn fra megi segia þeirre dyrd er þar var. ok sua mikít líos vard fyrer
 okkr at þat sigrade alla þa birti er ek hafde ædr set. sua mikill setleikr
 var þar at mik fullde allan af fagnaðe. þar sungu helgar sueiter med
 allzkyns strengleik. ok þuilik var þerse dyrd ok allr sa fagnaðr er ek sa
 aðr þotti mer litill hea þersum. Enn er ek hugde bezst til at vid mundím
 20 inn ganga i þenna haeleita fagnat. veik leidtogi minn aftr till þers fagra

splendidus, odoriferis floribus consitus, suavi odore plenus, in quo
 35 lætabantur albatorum agmina, dulcem ymnum resonantia. Cœpi autem
 cogitare hoc esse regnum cœlorum, de cuius inenarrabilibus gaudiis
 sæpius est mihi relatum. Ille vero cordi meo respondit hoc regnum
 cœlorum non esse. Prætergredientes autem illa beatorum loca, apparue-
 runt ante nos splendidiora, et ecce immensa lux ante nos maximo
 40 jubare radiabat, de qua miri odoris suavitas flagrabat, insuper dulcis-
 simi concentus armonya resonabat. Et talis erat hæc gloria ut omnia
 quæ prius videram conspicua viderentur esse permodica. Quo cum nos
 sperarem intraturos, ductor meus reflexit et ad locum lætantium per-
 veniens, mihi dixit: *Scis quod significant quæ vidisti? Cui cum respon-*

merkja er þu hefur sied nu vmm stund? Jeg sagdi ad eg vyssa það ei, hann svaradi. Dalur sa er þu sast er allur var med bruna og frosti og er su fyrsta kvöl

200

stadar er fyrr sa víd efter spyriande. veitzþu huat þeir luter merkia er þu sætt vm stund. Ek sagðe at ek uissa eigi. hann s(eger). Dalr sæ er þu sætt er fullr var af bruna ok frosti er þeim fyrer buinn er allt til enda duelia at idrazst sinna lasta fyrer daudann ok iata sinar synder. 25 þa fordazst þeir heluítí. ok þat er þeir endudu eigi fyrer fulla yferbot. skulu þeir i þersum pinum ref[in]sazst. Ma þeim ok stoda allt þat gott er giorizst i heilagre kristni þeim til miskunnar sua sem er heilogh messa. ok helgar bæner ok olmosu giorder at þeira pinur verðe skemrí ok linarri. Enn þeim er æan idran e(da) nokkorum vidbunade deyía. þeim 30 er drekt i heluítí *þadan er þeir skulu alldrei leysazst. Enn þeir er algiorfer eru i sinum lifnade eru þegar i stadinn leiddur i himneskt riki. Nu mantþu aftr huerfa til þíns likama. Ok ef þu lifer uel hedan af mantþu med þersum dueliazst. syndi sea madr siðan sua lengi sem hann lifðe at hann var eigi vminnigr huat hann hafðe sed ok lauk vel 35 sinum lif[f]dogum ok lykzt sua þerse atburdr.

657

30 þadan leiðr. fyrir hadan. 33 sua lengi tvírtað, í seinna skiptið ritað leingi, en fyrri legg af n vantar.

45 derem me ignorare, dixit: *Vallis ardore et algore horrida est locus ibi præparatus qui usque ad finem vitæ differunt pænitere sua crimina. Hii quia in morte ad pænitentiam confugiunt, inferni supplicia evadunt. Sed quia hic ad satisfactionem non emendantur, in his pænis purgantur et inde per missas et elemosinas et orationes fidelium liberantur et his 50 quos vides associantur. Qui autem sine pænitentia moriuntur, mox in infernum dimerguntur, unde numquam in æternum liberantur. Cujus introitus erat ille puteus flammivomus. Porro qui in bona conversatione vitam ducunt, post obitum huc veniunt. Qui vero perfecti inveniuntur mox in cæleste regnum introducuntur. Cujus ingressus ille est quem 55 vidisti locus lucidus. Nam ad corpus reverteris. Si bene vixeris, his associaberis.* » Protinus ad hanc vitam rediit, tam sanctam vitam deinceps duxit ut lingua tacente vita loqueretur quid viderit. Igitur, karissimi si hic sobrie, juste et pie vivendo vixeritis (*Tit. 11*), ad illa gaudia quandoque pervenietis ubi licet in æternum exultare, et Deo placebit 60 in vobis habitare, quem oculus non vidit (*I Cor. 11*).

VI. LEIÐSLUR

Lærdómsmenn munu fljótlega sjá, að ævintýrið, sem prentað er hér að framan heyrir til þeirri grein bókmenntanna, sem kallast leiðslur. Ekki er hér ætlunin að reyna að gera fullkomið yfirlit um leiðslur á norrænu máli að fornu, — það væri meira en nóg efni í heila bók — heldur ræða örlítið fáein atriði. Útgáfa þessa ævintýris ætti einnig að festa í sessi fyrrum óljósa hugmynd um tilvist þessarar leiðslu á norrænu máli.¹

Leiðslur voru allútbreiddar á kaþólskum tíma, og er Draumkvæðið norska einna þekktast á Norðurlöndum. Vaxandi áhugi er nú á kristilegum bókmenntum og leiðslum þar af leiðandi líka. Nýlega kom Draumkvæðið í vandaðri útgáfu.² Gömul leiðsla hefur verið gefin út nýlega og útgáfa á annarri í undirbúningi.³

Rétt er að geta skilnings 17. aldar mannsins, Jóns Guðmundssonar lærða, á leiðslum. Hann telur í Edduriti sínu til þeirra m. a. Kötludraum og Skíðarímu.⁴ Um Kötludraum, sem Jón segir alkunnugt kvæði, er það að segja, að þar er kona, Katla, leidd til álfa og verður þar þunguð. Hún snýr aftur til mannheima og eignast son, sem fær nafnið Már að ráði Kárs föður síns og verður afbragð annarra manna.⁵ — Skíðaríma segir aftur á móti frá förumanni, Skíða, sem gistir í Hítardal. Þar dreymir hann, að Ásaþór bjóði sér til Valhallar. Þar fagnar Óðinn honum, gefur honum gjafir og vill gifta hann, en þá gerir hann krossmark, sem goðin standast auðvitað ekki. Hefst þá mikill bardagi, sem

¹ Dag Strömbäck. Visionsdiktning. (*Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. XX. 1976. 174.) Sjá og s. 145 hér að framan.

² Michael Barnes. *Draumkvæde. An edition and study*. Oslo 1974.

³ En norrøn versjon av Visio Pauli. Av Mattias Tveitane. Bergen 1965. (*Årb. univ. Bergen*. 1964. *Hum. serie*. No 3.) Frá Árnastofnun er væntanleg ný útgáfa af Duggalsleiðslu, sem áður var prentuð: *Heilagra manna sögur*. I. Chria 1877. 329–358.

⁴ Samantektir um skilning á Eddu. Papp. fol. nr 38. bl. 96v–97r. Póstur þessi er prentaður ónákvæmt: Theo Homan. *Skíðaríma*. Amsterdam 1975. 93. Jón Þorkelsson. *Om digtningen på Island i det 15. og 16. århundrede*. Kbh. 1888. 211. Jón notar handritið Ny kgl. sml. 1885 b, 4to.

⁵ Prentanir Kötludraums eru: Ólafur Davíðsson. *Íslenzkar gátur, skemtanir, vikivakar og þulur*. IV. Kbh. 1898–1903. 4–29. Kvæðabók séra Gissurar Sveinsonar. AM 147, 8vo. Ljósprentaður texti. 50v–56v. Inngangur eftir Jón Helgason. 31–32. (*Íslenzk rit síðari alda*. 2. flokkur. 2. bindi. Kbh. 1960.)

Skíði sleppur sár frá. Þegar hann vaknar í Hítardal ber hann menjar bardagans og er með gjafirnar.⁶

Ekki er mér kunnugt um, að aðrir en Jón lærði hafi talið Skíðarímu til leiðslubókmennta. Þó er fyllsta ástæða til að taka undir þann skilning hans. Í rímunni er maður að vísu ekki leiddur til himnaríkis eða helvítis kristinna manna, heldur til Valhallar eða himnaríkis samkvæmt skilningi heiðinna manna. Þótt Jón lærði taki rímuna trúanlega, þá er hún skopstæling á leiðslum, sem virðist hafa verið vel þekkt fyrirbæri.⁷ Vitanlega er þar einnig skopast að ýkjusögum, en það kemur ekki málinu við hér.

Leiðslur blómstruðu á 12. og 13. öld í Evrópu og á Íslandi eðlilega líka. Í Dialogum Gregoriusar eru leiðslur, en það rit var þýtt á 12. öld.⁸ Árið 1149 var Duggal (Tundal eða Tnugdali) leiddur,⁹ sem fyrrnefnd Duggalsleiðsla er við kennd. Árið 1189 var Gottskalk leiddur og 1206 var Thurkill leiddur, en þær leiðslur voru lengi taldar fyrirmynd Draumkvæðisins.¹⁰ Ekki er kunnugt um, að þær hafi verið þekktar á Íslandi. Í þremur sögum Guðmundar biskups Arasonar er Rannveigarleiðsla, sem á að hafa átt sér stað 7. febr. 1198.¹¹ Loks má nefna, að í Cecíliu sögu eru tvær jarteiknasögur og er sú fyrri leiðsla, sem átti að gerast á Húsafelli í Borgarfirði fyrir 1178.¹² Fleiri þýddar leiðslur eru til, þótt ekki verði taldar hér.

Þetta hlýtur óneitanlega að koma í hugann, þegar við lesum í Gott-

⁶ Helstu útgáfur eru: Die Skíða-ríma. Von Konrad Maurer. München 1869. (*Abhandlungen d. k. bayer. Akademie d. W. I. Cl. XII. Bd.*) *Corpus poeticum boreale*. II. Ed. by Gudbrand Vigfusson and F. York Powell. Oxford 1888. 396–407. *Rímnasafn*. I. Udgivet . . . ved Finnur Jónsson. Kbh. 1905–1912. 10–42. *Kvæðasafn eftir nafngreinda íslenska menn frá miðöld*. Rv. 1922–1927. 161–215. Theo Homan. *Skíðaríma*.

⁷ Moltke Moes *samlede skrifter*. III. Oslo 1927. 219. D. D. R. Owen. *The vision of hell*. Edinburgh 1970. 200–213.

⁸ *Heilagra manna sögur*. I. 199, 243, 245–246, 249–250. The Arna-Magnæan manuscript 677, 4to. With an introduction by Didrik Arup Seip. Kbh. 1949. 38. (*Corpus codicum Islandicorum medii aevi*. XVIII.)

⁹ Herrad Spilling. *Die Visio Tnugdali*. München 1975. 24.

¹⁰ Moltke Moes *samlede skrifter*. III. 235–244. Knut Liestøl. *Draumkvæde*. Oslo 1946. 79–101. Liestøl taldi einnig, að Duggalsleiðsla og leiðsla Gundelíns (*Maríu saga*. 534–541 og 1162–1168) hefðu haft áhrif á Draumkvæðið, en Gottskalksleiðsla hefði þar engin áhrif haft.

¹¹ *Biskupa sögur*. Kbh. 1858–1878. I. 451–454 og II. 9–11.

¹² *Heilagra manna sögur*. I. 294–296.

skálksannál við árið 1195: 'dreymdi Skíða.' Annálsgreinin er í þeim hluta Gottskálksannáls, sem er skrifaður eftir glötuðu handriti, sem hefur náð yfir árin 636–1394 og verið sameiginlegt forrit allra varðveittra handrita annálsins.¹³ Fyrrgreindum orðum hefur verið bætt inn í aðalhandritið, en eru ekki í hinum. Þess vegna er ekki hægt að verjast þeirri hugmynd, að þessi orð séu þannig til komin, að þeim hafi verið bætt inn í handritið um 1600 af manni, sem þekkti Skíðarímu og ályktaði, að atburðir hennar hefðu átt sér stað um þetta leyti. Það er með öðrum orðum ljóst, að klausan er mjög varasöm heimild. Trúlega er hér verið að vísa til leiðslu, og væri freistandi að telja þetta vera Skíða göngumann, en fyrir því er vitanlega engin vissa. Ef þessi klausa er gömul — sem þó er ólíklegt — þá er svo að sjá, að af draumi Skíða hafi farið einhverjum sögum, fyrst svo kunnulega er um hann talað í annálnum, og hefði hann þá líklega verið til skráður.

Útgefendur Skíðarímu hafa reynt að tengja Skíða þennan við ónefndan mann, sem getið er um í 24. kafla Sturlu sögu og fór milli óvinanna Sturlu Þórðarsonar í Hvammi og Þorleifs beiskalda í Hítardal einhvern tímann á árunum eftir 1172, sennilega 1181.¹⁴ Í rímunni er Þorgils Oddasyni á Staðarhóli bætt við, en hafi þeir einhvern tímann búið allir samtímis á fyrrgreindum jörðum, hefur það verið um 1150, því að 1151 deyr Þorgils Oddason. Mjög tæpt er þó að það geti staðist, því að Þorleifur beiskaldi deyr árið 1200. Sturla í Hvammi deyr 1183 svo að hann er dauður árið 1195, en þá tímasetur Gottskálksannáll draum Skíða. Niðurstaðan af þessu er sú, að ríman sjálf og aðrar sögulegar heimildir tímasetja persónur rímunnar ótvírætt til seinni hluta 12. aldar, og er ekki hægt að gera það nánar.

Skíðaríma er vanalega talin ort á 15. öld, og væri fýsilegt að láta sér detta í hug, að þar hafi verið notuð og jafnvel skrumskæld einhver heimild um draum Skíða, sem hefði þá átt að vera leiddur seint á 12. öld; ef svo væri, þá er efni Skíðarímu að stofni til frá blómatíma leiðslubókmenntanna. Þetta verður vitanlega ekki sannað, heldur er það aðeins líkleg tilgáta.

¹³ *Islandske Annaler indtil 1578*. Udg. . . . ved Gustav Storm. Chria 1888. xxxi, 324.

¹⁴ Finnur Jónsson. *Den oldnorske og oldislandske litteraturs historie*. Anden udg. Kbh. 1923–1924. II. 550 og III. 40–41.

VII. ÓDÁINSAKUR

Eins og getið var á s. 141 eru sögur sem þar er um rætt ekki í öðrum handritum Tíðfordrifs en 200, og þá hlýtur sú spurning að vakna, hvers vegna þessar sögur hafi verið settar inn í þetta handrit. Á seinni sögunni kann ég enga skýringu, því að ekkert er sameiginlegt með henni og Tíðfordrífi. Í fyrri sögunni er orðið ódáinsakur, sem aftur á móti gæti bent til Tíðfordrifs, en fyrr í því riti er minnst á hann og talinn vera paradís og vitnað í sögu krosstrésins, og er þessi kafli prentaður í útgáfu hennar.¹ Skrifarinn hefur e. t. v. viljað setja inn í handritið meiri vitneskju um ódáinsakur, en þá er undarlegt að koma með sögu-löngu síðar í handritinu.

Jón lærði er að svara Brynjólfi biskupi Sveinssyni með Tíðfordrífi og er svo að sjá, að biskup hafi sent honum í bréfi spurningar um eitt og annað.² Setningin: 'Eigi hef eg af odrum Odainz akri lesid. enn paradýz sem Adám var j settur' í upphafi áður nefnds kafla bendir mjög til þess, að Brynjólfur hafi verið að leita vitneskju hjá Jóni um orðið ódáinsakur. Áður hafði Jón lærði minnst á ódáinsakur í riti sem hann sendi Brynjólfi biskupi. Það rit er Samantektir um skilning á Eddu, sem Jón sendi Brynjólfi 1641 og er að efni til uppskrift Snorra-Eddu með ýmsum innskotum ritara (sbr. VI). Á eftir 16. kafla um ask Yggdrasils talar Jón um ýmsa fagra staði og segir síðan: 'þa kemr saman við þær historiur sem talat er um Odains akr eðr lifandi manna jorð til austr ættar sem nu eru fra oc þat þar at hnigr etc.'³ Þessi setning hefur e. t. v. komið Brynjólfi til að spyrja Jón nánar um ódáinsakur síðar.

Annars staðar fæst full víska fyrir því, að Brynjólfur biskup var að hugsa um orðið ódáinsakur á þessum árum. Í Sórey í Danmörku var Stephen Hansen Stephanius að gefa út Danasögu Saxa og fylgdu útgáfunni skýringar sem komu út sérstaklega.⁴ Þar eru á s. 104 hugleiðingar um orðið Undensakre, sem kemur fyrir í IV. bók II, 1 hjá Saxa. Eftir

¹ *History of the cross-tree down to Christ's passion*. Edited by Mariane Overgaard. Kbh. 1968. cxix, 59–85. (Ed. Arn. B. 26.)

² *Miðaldaævintýri þýdd úr ensku*. Einar G. Pétursson bjó til prentunar. Rv. 1976. lxxxii.

³ Papp. fol. nr 38. bl. 64v.

⁴ Stephani Johannis Stephanii. *Notæ uberiores in Historiam Danicam Saxonis Grammatici*. Soræ 1645.

Brynjólfi er haft, að líklega hafi Saxi skrifað OdaenBakur, en síðan er útskýring á orðinu. Ekkert er þar þó sem Brynjólfur gat ekki haft úr bókum. Síðar er minnst á fleiri örnefni og reynt að finna Ódáinsakri stað, að því er virðist eftir H- eða U-texta Heiðreks sögu fremur en eftir Eiríks sögu víðförla, eins og Jakob Benediktsson hélt fram.⁵ Þetta er ljóst af því, að minnst er á Jötunheima og Gandvík, sem eru nefnd í Heiðreks sögu en ekki í Eiríks sögu víðförla, en ekki er Ódáinsakurs getið beint nema í þessum sögum.⁶ Vitað er að Brynjólfur Sveinsson sendi Stephaniusi athugasemdir og skýringar við tvær fyrstu bækurnar í sögu Saxa 1641 og síðar hefur Stephanius fengið skýringar frá Brynjólfi til loka 5. bókar.⁷ Þessar skýringar eru nú allar glataðar. Ekki er vitað, hvenær Stephanius fékk skýringar frá Brynjólfi við 3.–5. bók, en það væri hugsanlegt, að það hefði verið eftir að Brynjólfur fékk Tíðfordríf frá Jóni lærða, sem er dagsett 8. maí 1644. Samsumars hefði Brynjólfur getað sent Stephaniusi vitneskju úr Tíðfordrífi, en fremur ólíklegt er, að honum hafi getað komið nokkuð að notum, sem Brynjólfur hefur hugsanlega sent honum. Sjálf útgáfan á Saxa ber ártalið 1644, en tileinkun til konungs fremst í henni er dagsett 4. jan. 1645 og sama ártal, 1645, er á skýringunum, þ. e. Notæ uberiores. Ekki hefur þó frásögn Jóns lærða um Ódáinsakur komið þar að gagni, þótt vitneskja frá honum hafi e. t. v. verið notuð annars staðar í heimildum Stephaniusar komnum frá Brynjólfi, en það er meira mál en svo, að út í þá sálma verði farið nú. Einnig hefur Brynjólfur örugglega ritstýrt slíku efni, svo að uppruni verður þar fyrir óljós. Rétt er að taka fram, að þær skýringar, sem Brynjólfur samdi síðar um sama efni og varðveittar eru í AM 856, 4to, innihalda ekkert um ódáinsakur.

⁵ Jakob Benediktsson. Íslenzkar heimildir í Saxo-skýringum Stephaniusar. (*Landsbókasafn Íslands. Árbók.* 1946–1947. III.–IV. ár. 111.) Um Ódáinsakur í Eiríks sögu víðförla má vísa til inngangs eftir Helle Jensen í útgáfu hennar af sögunni í Editiones Arnarnagæðæ (í vendum).

⁶ *Heiðreks saga. Hervarar saga ok Heiðreks konungs.* Udgivet ... ved Jón Helgason. Kbh. 1924. 1, 89. *Fornaldar sögur Norðrlanda.* III. Útgefnar af C. C. Rafn. Kbh. 1830. 661, 665, 666, 670. *Flateyjarbók.* I. Chria 1860. 29, 31, 34. Hjálpar hef ég notið frá starfsmönnum Orðabókar Árnaneðndar í Kaupmannahöfn við að finna þessa staði. Í Hálfðanar sögu Eysteinnssonar er aðeins sagt, að Eiríkur víðförla hafi verið bróðir Eysteins og fundið Ódáinsakur. Sjá *Hálfðanar sögu Eysteinnssonar.* Herausgegeben von Franz Rolf Schröder. (Altnordische Saga-Bibliothek. 15.) Halle 1917. 90.

⁷ Jakob Benediktsson. Tilvitnað rit. 106.

Norður í Hvanndölum milli Héðinsfjarðar og Ólafsfjarðar er staður með þessu nafni, og þar áttu menn ekki að geta dáíð. Elsta heimild um þennan stað og þjóðtrú honum tengda er frá 17. öld í riti eftir Thomas Bartholin.⁸ Þótt Hvanndalir séu ekki nefndir beinlínis, er vafalítið átt við Ódáinsakur þar, enda ekki kunnugt um slíkan stað í Héðinsfirðinum sjálfum. Árni Magnússon handritasafnari var aðstoðarmaður Bartholins, og gæti þessi vitneskja verið komin frá honum með einhverjum hætti, en ekki hef ég fundið þetta í ritum Árna. Hugsanlegt er, að meira gæti verið um þetta í uppskriftasöfnum Bartholins í Konunglega bókasafninu í Kaupmannahöfn.⁹ Ekki er hægt að útiloka þann möguleika, að Árni Magnússon hafi notað glötuðu handritin að Saxaskýringum Brynjólfs biskups og þar hafi verið sagnir um Ódáinsakur í Hvanndölum. Orð Jóns lærða sem tilfærð voru hér að framan: 'Eigi hef eg . . . lesið', gætu bent til að Brynjólfur hafi þekkt einhverjar sagnir um Ódáinsakur, en þetta verður þó ekki annað en tilgáta, nema fleiri heimildir komi í leitirnar. Í bókinni Íslenzkir Hafnarstúdentar eftir Bjarna Jónsson frá Unnarholti er stúdentum raðað í tímaröð eftir innritunardegi, en enginn er þar finnanlegur á þessum árum, sem er líklegur til að vera kunnugur á þessum slóðum, en fleiri hafa verið í Höfn en stúdentar einir, og frá slíkum mönnum gæti þessi vitneskja verið komin.

Í dagbók Eggerts Ólafssonar og Bjarna Pálssonar í ÍB. 8, fol. s. 137 er ekkert um þjóðtrú á Hvanndölum aðeins minnst á jurtir, en svo segir við 18. september 1755:

Østen for Hiedensfiorden paa udpynkten af Næsset imellem den og Olafsiorden ligger Hvandalene, hvilke til forns har været beboet:

⁸ Thomas Bartholin. *Antiqvitatum Danicarum de causis contemptæ a Danis adhuc gentilibus mortis libri tres*. Hafniæ 1689. 587. Þessi póstur hljóðar svo í íslenskri þýðingu doktors Jakobs Benediktssonar: 'Til er líka staður á Íslandi norðanverðu í Vöðlupingi, í sveitinni Héðinsfirði, sem enn er kallaður Ódáinsakur; um hann höfðu margir nágrannanna þá hégómlegu trú, að þar gæti enginn gefið upp andann, jafnvel þótt hann væri haldinn banvænum sjúkdómi, heldur yrði að flytja hann út fyrir endimörk þessa staðar. Sagnir bæta því við að áður fyrr hafi þessi staður verið fjölbyggður, en íbúarnir hafi allir yfirgefið hann, þar sem hörmulegt hafi verið að þeir sem komnir voru í helstríð gátu ekki öðlast þau ævilok sem þeir óskuðu sér.' Þennan stað hef ég fundið eftir tilvísun í Orðabók Grunnavíkur-Jóns í AM 433, fol.

⁹ [Kristian Kålund]. *Katalog over de oldnorsk-islandske håndskrifter i det store kongelige bibliotek og i universitetsbiblioteket*. Kbh. 1900. 417–21.

Her siges at være en skiön Urteplatz; men siden man skal til Søes der hen eller og besværligen til fods, da maatte vi lade det forsæt fare; tillige var nu den beste Urter tid over.

Í prentuðu útgáfunni er ekki eins nákvæmlega og hér í dagbókinni sagt frá ferðalögum þeirra Eggerts og Bjarna.

Ólafur Olavius kom í Ódáinsakur 27. eða 28. júlí 1777 og segir svo:

Der har staaet en Gaard [þ. e. í Hvanndöllum] tilforn, som nu ligger øde: kort fra samme ligger en liden jævn og Græsrig mark, som har faaet navn af Ódains-Ager, fordi man har troet at paa samme skulde voxte de Urter, som Døden havde Afskÿe for; men hverken disse eller mange andre rare Urter vare der at finde.

Síðan eru taldar upp ýmsar jurtir, sem Olavius sá þar.¹⁰ Hér er að því leyti nánari vitneskja en hjá Bartholin, að Olavius nefnir jurtir, sem eiga að valda þessum eiginleikum staðarins, enda kom hann þar sjálfur. Eftir frásögn Olavíusar fara svo Jón Árnason og Kristian Kálund síðar.¹¹

Í júlí sumarið 1890 kom Stefán Stefánsson síðar skólameistari á Akureyri í Hvanndali. Hann segir:

Í Hjeðinsfirðinum var mjer sagt, að Hvanndalabærinn hefði fyrrum staðið austan árinna, þar sem nú er nefndur Ódáinsakur, enda sjást þar rústir, en svo hefði bærinn verið færður vestur fyrir ána, vegna þess að enginn gat skilið við austan árinna, og varð því að flytja menn, sem voru aðfram komnir og ekki áttu annað eptir

¹⁰ Hér eru notuð handrit ferðabókarinnar, sem eru fyllri en prentaða útgáfan: Þjskjs. Rtk. (= Þjóðskjalasafn Íslands, Rentukammer). 492. s. 112 og Ny kgl. sml. 1092, fol. s. 112. Bæði handritin eru á þessum stað orðrétt samhljóða að öðru leyti en því, að Rtk. 492 hefur *mange* skrifað milli lína, e. t. v. með annarri hendi, en það orð vantar í hitt. Titill handritsins í Rtk. 492 er: Reise-Journal over Nordlandet fra Huusevig til Steingrimsfiorden Aar 1777 ved Olaus Olavius. Sbr. Olaus Olavius. *Oeconomisk Reise igiennem de nordvestlige, nordlige, og nordostlige Kanter af Island*. Kbh. 1780. 288; íslenska þýðingin. II. 9.

Rtk. 492 er númer í dönsku sendingunni frá 1928, en hefur nú (1980) merkinguna: Skjalasafn rentukammersins 19.1. (!)

¹¹ Jón Árnason. *Íslenzkar þjóðsögur og ævintýri*. Ný útgáfa. II. Rv. 1954. 37. Þar sem í skýringum og athugasemdum er vitnað í handritið Lbs. 533, 4to. s. 74, er um uppkast þýðingar á frásögn Olavíusar að ræða. Jón hefur misskilið danska textann og talið Ódáinsakur vera í Sýrdal. Kristian Kálund. *Bidrag til en historisk-topografisk Beskrivelse af Island*. II. Kbh. 1879–82. 91.

en gefa upp öndina, vestur fyrir ána, svo þeir gætu sálazt, annars hefði dauðastríð þeirra orðið endalaust, en ekki var þess getið, að þetta hefði verið af völdum grasa þeirra, er þar uxu, og sá, sem sagði mjer frá þessu, hafði ekki heyrt neitt um það, af hverju þessi ódáinskraftur hefði stafað.

Stefán nefnir á undan og eftir þessum pósti frásögn Olavíusar,¹² en hér að ofan er eingöngu farið eftir ónefndum sögumanni, og er þessi sögn mjög lík sögninni hjá Bartholin, en fremur lítil von er til þess að samband sé á milli. Hér gætir ekki heldur áhrifa frá Jóni Árnasyni, því að þar er fylgt Olavíusi, að grös valdi þessum eiginleikum staðarins og að auki er Ódáinsakur á röngum stað. Sumarið 1941 var Steindór Steindórsson þarna á ferð, en fann ekki fremur en Stefán þær plöntur, sem Olavíus fann þar, og telur Steindór, að eftir staðháttum að dæma sé óhætt að fullyrða, að þær hafi aldrei vaxið þarna. Steindór fylgir alltaf þeirri sögn Olavíusar, að grös valdi þessum 'ódáinskrafti'.¹³ Þorsteinn Jóseppsson getur Ódáinsakurs í Hvanndölum og fer þar að líkindum eftir Steindóri, en þó gæti vitneskja hans verið runnin frá einhverjum heimildarmanni bókarinnar.¹⁴

Í sagnasafni, sem Jóhannes Örn Jónsson, öðru nafni Örn á Steðja, gaf út, er sagt frá Ódáinsakri í landi Engidals í Úlfsdölum vestan við Siglufjörð. Þar er lík trú og á Ódáinsakri í Hvanndölum, enginn átti að geta dáíð þar og sögð saga því til staðfestingar. Þessum krafti áttu lífgrös að valda. Frásögn þessi er komin frá Jóni Jóhannessyni fræðimanni á Siglufirði (d. 1953).¹⁵ Um þennan Ódáinsakur í Engidal segir Sigurjón Sigtryggsson á Siglufirði í bréfi til mín 9. nóv. 1978: 'Auk þess sem þar gat ekkert gefið upp öndina, hafði hann einnig lækningamátt. Munnmælin herma, að þegar skepnur urðu veikar, var það þrautaráð að koma þeim í Ódáinsakur, og batnaði þeim þá skjótt. Enginn hefur þó getað sagt mér bein atvik, eða að nokkur hafi reynt þetta á seinustu búskaparárum þar.' Hér verður ekki meira um þennan stað fjallað, enda eru kunnar eldri og meiri heimildir um Ódáinsakur

¹² Stefán Stefánsson. För til Hjeðinsfjarðar og Hvanndala sumarið 1890. (*Andvari*. 1893. 24–25.)

¹³ Steindór Steindórsson frá Hlöðum. Um eyfirska útskaga. Ferðasögubrot frá sumrinu 1941. (*Lesbók Morgunblaðsins*. 1942. 23–24.) Sami. *Lýsing Eyjafjarðar*. Akureyri 1949. 187.

¹⁴ Þorsteinn Jóseppsson. *Landið þitt*. Rv. 1966. 176.

¹⁵ Jóh[annes] Örn Jónsson. *Sagnablöð hin nýju*. Rv. 1956. 197–198.

í Hvanndölum. Hugsanlegt er að trú á, að skepnur yrðu heilbrigðar í Ódáinsakri í Hvanndölum, hafi líka verið til, þótt ekki séu kunnar heimildir fyrir því, enda hefur jörðin verið í eyði frá því fyrir síðustu aldamót eins og síðar segir.

Ég hef ekki gert leit að örnefninu Ódáinsakur víðar á Íslandi, enda vonlítið að finna gamlar heimildir um þjóðtrú á fleiri stöðum með því nafni. Rétt er þó að geta, að í Noregi kemur fyrir orðmyndin *Vdadens-akr* í jarðabók frá um 1400. Þetta orð hefur verið skýrt sem misritun fyrir 'Údáinsakr',¹⁶ en raunar eru engar heimildir kunnar um þjóðtrú á þessum stað.

Um Ódáinsakur í Hvanndölum þykir mér líklegast, að sögnin sem getur um kraft jurtanna hafi ekki verið eins almenn og sú gerð, sem fyrst er getið hjá Bartholin og seinna hjá Stefáni. Það styrkist við nýlegar frásagnir tveggja kunnugra manna um þennan stað, en þar er grasanna ekki getið. Þessar lýsingar sem eru efnislega samhljóða fara hér á eftir. Helgi Guðmundsson fræðimaður á Siglufirði segir svo í örnefnalýsingu Hvanndala skráðri um 1940:

Skammt inn frá bæ, fellur Hvanndalaá áðurnefnd; innan hennar er og túnvöllur fagur, framhald þess itra, nefnist þar nú Akur. Þar eru tóftir og talin þar hafi verið hjáleigan; aðrir segja þó bæinn hafa þar first verið, en fluttan því enginn gat þar dáið! Mun hér áður hafa nefnst: Ódáinsakur (24) og munnmæli þessi af því komið.¹⁷

Í bréfi til mín frá Sigurjóni Sigtryggssyni á Siglufirði dagsettu 26. ágúst 1978 segir:

Í gær átti ég símtal við þann mann sem ég veit kunnugastan á Hvanndölum nú, Jón Árnason bónda á Syðri-Á í Ólafsfirði, en hann er eigandi Hvanndala. Ekki hafði Jón neina sögu á takteinum sem tengd væri ákveðnum mönnum eða atburðum, en sagði mér að faðir sinn hefði sagt sér að um eitt skeið hefði verið byggð

¹⁶ O. Rygh. *Norske Gaardnavne*. Tredie Bind. Kria 1900. 43.

¹⁷ Helgi Guðmundsson. Örnefnalýsing úr Hvanndölum. Handrit í Bókasafni Siglufjarðar. (Notað var ljósrít í Örnefnastofnun Þjóðminjasafns.) Þessi klausa er birt með leyfi frá Óla J. Blöndal forstöðumanni Bókasafns Siglufjarðar í bréfi dagsettu 27. nóv. 1978. Helgi þessi var fæddur 1881, en dó 1944. Sjá: J[óhann] Þ[orvaldsson]. Helgi Guðmundsson ættfræðingur. (*Einherji. Blað framsóknarmanna á Siglufirði*. 11. tbl. 26. maí 1944.)

hjáleiga frá Hvanndölum sunnan við Hvanndalaá, í Ódáinsakri. Frá þeim tíma væri sú munnmælasaga að í þessu hjábýli hefði enginn getað dáið. Hefði þurft að flytja alla þá sem að dauða voru komnir út fyrir ána til þess að þeir gætu fengið hina himnesku vist. Þetta hjábýli mun hafa verið í byggð 1730–1750, eða þar um bil.

Jón þessi Árnason er sonarsonur Jóns Guðmundssonar á Syðri-Á, sem keypti Hvanndali á fyrsta áratug þessarar aldar, svo að varla er nokkur maður þar kunnugri núna. Hvanneyrarhreppur keypti jörðina árið 1896.¹⁸ Að sögn Bjarna Þorsteinssonar var orsök: 'með fram eða eingöngu til þess að geta girt fyrir það, að mannabyggð hjeldist lengur á þessum afskekktu, ófýsilega bústað.'¹⁹ Það sem segir um hjábýlið í Hvanndölum er komið úr Byggðasögu Siglufjarðar, sem Helgi Guðmundsson skráði og varðveitt er í Bókasafni Siglufjarðar. Sama heimild er einnig notuð af Gunnari Rafni Sigurbjörnssyni er hann lýsir Hvanndölum.²⁰

Niðurstaðan af þessum samtíningi er sú, að heimild um þjóðtrú á Ódáinsakri er kunn frá 17. öld og sögn um hann hefur einnig lifað óháð bókum til vorra daga.

Þeir Ódáinsakrar, sem sagt er frá í Heiðreks sögu og Eiríks sögu víðförla, eru ekki á sérlega aðgengilegum stöðum og í þann síðarnefnda fóru menn gegnum dreka. Hér hefur áður komið fram, hve Hvanndalir þóttu ófýsilegur bústaður. Þess vegna vekur það mikla furðu, að í Landnámu er sagt, að deilur um Hvanndali hafi kostað 16 eða 17 menn lífið.²¹ Vilji menn nota hugarflugið er skýringin sú, að mönnum hafi þá þegar verið kunn þau hlunnindi, sem voru af Ódáinsakri.

¹⁸ Ingólfur Kristjánsson. *Siglufjörður*. Siglufirði 1968. 59.

¹⁹ Bjarni Þorsteinsson. *Siglufjarðarverzlunarstaður*. *Aldarminning*. Rv. 1918. 9.

²⁰ *Byggðir Eyjafjarðar*. I. Akureyri 1973. 113.

²¹ *Landnáma*. Rv. 1968. 244–247. (Íslenzk fornrit. I.) Eiríkur Sigurðsson. Héðinsfjörður og Hvanndalir. (*Súlur*. 1976. 7.) Þar kemur fram sú tilgáta, að með Hvanndölum hafi verið átt við Héðinsfjörð og Hvanndali. Sú tilgáta er fremur sennileg, því að Héðinsfjörður er ekki nefndur í Landnámu.

Séra Kolbeinn Þorleifsson benti mér á, að í bókatali úr Viðey frá 1397 eru *Lucidarius* og *Gemma animæ* (Ísl. fornbréfas. IV. 111). — Gleymst hefur, að frá Ludvig Holm-Olsen er komin viskan um brotin af *Speculum ecclesiae* og skal honum þakkað og öllum öðrum, sem aðstoðað hafa. [Viðbót í próförk.]

SUMMARY

I. ATTENTION is first drawn to the fact that *ævintýri* means exemplum, i.e. religious tale but not folk-tale. These tales (*ævintýri*) are Christian in content and exist as translations, the most important collection being *Íslendzk ævintýri* edited by Hugo Gering in 1882–3. There is a list of major publications which have appeared subsequent to Gering's edition but almost all of them date from the last twenty years and a good deal of research remains to be done. Poems were composed out of exempla.

II. In the manuscript AM 200, 8vo we have the first part of Gering's exemplum no. CI, of which he only prints the last part. This part is not in 200, a manuscript the majority of which was written by Hálfðan Jónsson, *lögréttumaður* (legislator) at Reykir in Ölfus about 1690. Árni Magnússon obtained the manuscript some time after 1707. It contains, among other things, the main part of *Tiðfordrif* (1644) by Jón Guðmundsson lærði (the Learned). Following Gering's exempla XVI and XVII (which are also in *Tiðfordrif*) are tales CI and XXVII. These exempla appear to be reckoned as part of *Tiðfordrif* here but in no other manuscripts. There is in addition a short note on the spelling of this manuscript.

III. There is a brief description here of AM 657 a–b, 4to, the last part of Gering's exemplum no. CI being taken from it and here reprinted. Árni Magnússon says that the manuscript was once the property of the church in Bólstaðahlíð in Húnavatnssýsla. A short note on the peculiarities of the spelling is also included.

IV. It is concluded here that the relationship between 200 and 657 is of such a nature that one can be certain that the text in 200 was not taken from 657 while 657 was still complete. It is more probable that the two manuscripts have a common source. The date of the translation cannot be fixed and could be older than the text in 657 which itself dates from about the middle of the 14th century.

V. A note on the author and his other writings is recorded here. Gering thought that this exemplum was translated from *Speculum historiale*, and thus from Bede's *Ecclesiastical History*. Bede calls the main character Drythelm and the name of the vision comes from that. In 1922 K. Vrátný correctly pointed out the source in *Speculum ecclesiae* by Honorius Augustodunensis who was working in the former half of the 12th century in England and Germany. His *Elucidarius* was translated into Old Norse before 1200. References to and translations from the following works of Honorius: *Gemma animæ*, *Imago mundi*, *Philosophia mundi*, *Sacramentarium* and *Summa totius de omnimodo historia* are to be found in Old Norse writings. A fragment of a Latin manuscript of *Speculum ecclesiae* can be found in Oslo.

Immediately preceding the printed texts there is a list of the additional Latin material as well as the material which the Icelandic text has in excess of the Latin.

VI. This exemplum is a *leiðsla* (vision) and here is a general discussion of visions which are now generating considerable interest. They reached their high point in the twelfth and thirteenth centuries. Jón Guðmundsson lærði (the Learned) in his work *Samantektir um skilning á Eddu* (1641) counts both *Kötludraumur* and *Skíðaríma* as visions. In *Kötludraumur* a woman is *leidd* ('led') to the elves and

becomes pregnant with a boychild—the child later becoming a paragon of virtue and strength. In *Skíðaríma* a vagabond is invited to Valhalla where he receives some gifts but is wounded in a fight. When he regains consciousness he finds that he has marks on him from that fight and that the gifts are lying beside him. Jón seems to be alone in believing that *Skíðaríma* is a true tale but I am inclined to believe that it is a parody of a vision. In Scandinavia the Norwegian *Draumkvæde* is the best known of all visions. It was held for a long time that the visions of Gottskalk (1189) and Thurkill (1206) had influenced the *Draumkvæde* but none of these three visions was known at that time in Iceland. Visions appear in Gregory's *Dialogues*, which were translated in the twelfth century. Duggal was *leiddur* ('led') in 1149 and that vision was translated as was *Visio Pauli*. Two visions occurred in Iceland in the latter half of the twelfth century. Some other translated visions are found in Icelandic but not mentioned here.

A rather doubtful paragraph in a chronicle (*Gottskálksannáll*) for the year 1195 says 'dreymdi Skíða' (Skíði dreamt). The people named in *Skíðaríma* are from the latter half of the twelfth century although *Skíðaríma* itself is thought to have been composed in the fifteenth century and is thus perhaps a parody account of Skíði's dream from the peak period of vision literature: this however is only conjecture.

VII. This begins with an attempt to explain why this story had been interpolated into one of the *Tiðfordrif* manuscripts. A factor common to this story and *Tiðfordrif* is the mention of *Ódáinsakur* which is also to be found in the *History of the cross-tree* in *Tiðfordrif*. *Tiðfordrif* and the above-mentioned *Edda* by Jón lærði (the Learned) were both written by the order of Bishop Brynjólfur Sveinsson who at the time was himself engaged in writing an exegesis to the works of Saxo for Stephanus. Moreover in Stephanus' *Notæ uberiores in Historiam Danicam Saxonis* (1645) he quotes Brynjólfur on *Ódáinsakur* and yet nothing of what he quotes derives from Jón lærði (the Learned). *Ódáinsakur* is referred to in *Eiríks saga víðförla* (*Eric the Far-Travelled*) and in *Hervarar saga*. The exegesis which Brynjólfur sent to Stephanus is now lost and *Ódáinsakur* is not mentioned at all in later exegeses by Brynjólfur.

In a very remote area in the north of Iceland called Hvanndalir, which lies between Héðinsfjörður and Ólafsfjörður, there is a place called Ódáinsakur. As the name indicates it was reputed to be a place where it was impossible to die. The oldest account of this folk-belief is from 1689 in the work of Thomas Bartholin. He gives no explanation for the immortality tale and his sources are unknown. Eggert Ólafsson and Bjarni Pálsson did not actually go to Hvanndalir on their travels in 1755, and they mention some plants which grew there but no more. In 1777 Ólafur Olavíus visited Hvanndalir, referred to Ódáinsakur and then records that there were plants which made people live forever. In 1890 Stefán Stefánsson, later a headmaster, arrived at Hvanndalir already knowing Ólafur Olavíus' version, but whoever informed him strangely enough did not know the reason for the belief in Ódáinsakur. Stefán's informant had in other words similar ideas to Bartholin's informant. In the same parish as Hvanndalir, to the west of Siglufjörður, there is another Ódáinsakur which has a similiar folk-belief—sources for

that, however, date only from this century. In a Norwegian land register c. 1400 there is the name of a farm (*Vdadensakr*) which has been claimed to be a variation on Ódáinsakur.

I have come across two sources dating from the last forty years concerning the Ódáinsakur in Hvanndalir where there is no allusion at all to plants. Hvanndalir was thought to be such an undesirable place for habitation that the parish bought the land just before the turn of the last century in order to prevent anyone from even trying to live there. And yet in *Landnámabók* there is an account of a dispute over Hvanndalir which cost sixteen or seventeen people their lives. Why?